

11-4-2019

On the issues of the study of the functional content of phraseological units with the components “hand” – “қўл” in the contemporary German and Uzbek languages

G. Umarjonova teacher
Ferghana State University, fdujournal@fdu.uz

Follow this and additional works at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu>

Part of the [Linguistics Commons](#)

Recommended Citation

Umarjonova, G. teacher (2019) "On the issues of the study of the functional content of phraseological units with the components “hand” – “қўл” in the contemporary German and Uzbek languages," *Scientific journal of the Fergana State University*. Vol. 2 , Article 24.

DOI: 41+415.61

Available at: <https://uzjournals.edu.uz/fdu/vol2/iss4/24>

This Article is brought to you for free and open access by 2030 Uzbekistan Research Online. It has been accepted for inclusion in Scientific journal of the Fergana State University by an authorized editor of 2030 Uzbekistan Research Online. For more information, please contact sh.erkinov@edu.uz.

УДК: 41+415.61

**ЗАМОНАВИЙ НЕМИС ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДА “HAND“ – “ҚЎЛ” ФРАЗЕОЛОГИК
БИРЛИКЛАР ФУНКЦИОНАЛ МАЗМУНИНИНГ ТАДҚИҚИ МАСАЛАСИ
О ПРОБЛЕМЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ФУНКЦИОНАЛЬНОГО СОДЕРЖАНИЯ
ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С КОМПОНЕНТОМ “HAND“ – “ҚЎЛ” В СОВРЕМЕННЫХ
НЕМЕЦКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ
ON THE ISSUES OF THE STUDY OF THE FUNCTIONAL CONTENT OF PHRASEOLOGICAL
UNITS WITH THE COMPONENTS “HAND“ – “ҚЎЛ” IN THE CONTEMPORARY GERMAN AND
UZBEK LANGUAGES.**

Г.Умаржонова

Аннотация

Мақолада замонавий немис тилининг асосий компонент "hand" – "қўл" сўзи бўлган ФБ ларнинг қўлланилиши, функционал мазмуни ҳақида сўз юритилиб, фразеологизмларнинг таҳлили немис ва ўзбек тиллари орқали берилмоқда.

Annotation

The given article considers PU with the components "Hand" – "қўл" through the examples in German and Uzbek languages. The functional content of the PU has also been taken into account in the analyses.

Аннотация

В статье рассматриваются ФЕ с компонентом "hand" – "қўл" на примере узбекского и немецкого языков, также даётся информация об их функциональном содержании.

Таянч сўз ва иборалар: фразеологизм, функционал мазмун, "soma", "hand" – "қўл", ҳаракат билдирувчи, характер, инсон, ибора, нутқ, компонент.

Ключевые слова и выражения: фразеологизм, функциональное содержание, soma, «hand» – «рука», означающий движение, характер, человек, фраза, речь, компонент.

Keywords and expressions: phraseologism, functional content, "soma", "hand" – "қўл", action, character, person, phrase, speech, component.

Нутқ тилнинг ўзига хослиги, унинг тасвирий ифодаларга бойлиги билан тавсифланади. Фразеологиянинг дастлабки бошланиши мустақил тилшунослик фани сифатида XIX асрда кириб келган. Фразеология тилшуносликнинг бир бўлими бўлиб, одатий сўз бирикмаларининг жамланган қисмини, ушбу тилнинг иборалари ва идиоматик тузилмаларини ифодалайди.

Бугунги кунда маълум бўлган иборалар ҳаётнинг турли соҳаларида юзага келган ва ўтган асрлардан бошлаб ғоялар, урф-одатлар ва ҳаёт шароитларига боғлиқ бўлиб, кўпинча биз учун ёд бўлган маданий ва ижтимоий шароитларга лисоний кўприкни шакллантирди [1, 6]

Замонавий немис тадқиқотчиларининг фразеология ҳақидаги тавсифлари ва қарашлари турлича бўлиб, бу, фразеология назарияси ривожланишининг ҳамда тил тизими тааллуқли барча янги қонунларни ўрганиш ҳамда фразеология тадқиқоти усулларини такомиллаштиришдан келиб чиқади. Сўнги йилларда иккита кенг тарқалган таснифни ажратиш мумкин: функционал ва семантик.

В.В.Виноградов семантик таснифининг тортишувли нуқталари рус ва бошқа тилларга нисбатан кенг қамровли танқидий таҳлил қилинадиган масалалардан бири бўлганлиги сабабли, немис фразеологиясини функционал асосда танқидий тартибга солиш мақсадга

мувофиқ, айниқса турғун сўзларнинг кўпчилиги семантик таснифнинг фразеологик комбинацияси функционал нуқтаи назардан тизимлаштирилган фразеологиянинг қисмидир [2,7]. В.В.Виноградовнинг фразеологик тадқиқотлари турғун ибора ва тушунча яхлитлигига эга бўлган сўзлар комбинацияларини ўрганиш муҳимлигини исботлаган даврда немис тилшунослари тадқиқотларида функционал тасниф пайдо бўлди. Соф номинативликка эга бўлган ушбу бирликлар лексик ва фразеологик бирликлар деб номланиб, биринчи марта замонавий немис тилининг турғун иборалар таълимотининг алоҳида қисми сифатида ўрганилган. Ушбу ҳолат тилда ифодаланган номинатив функцияни амалга оширадиган сўз бирикмаларига нисбатан ушбу гуруҳ сўзларининг барқарор комбинацияларининг функцияси ва тизимли-семантик хусусиятларини, шунингдек, уларнинг ўзига хос хусусиятларини батафсил ўрганиб чиқишга имкон берди. "Тил тизимидаги фразеологик қуйи тизим ҳам мавзуларнинг функционал йўналиши бўйича тавсифланади, сўзлар билан бир қаторда, иборалар бирлашма воситаси бўлиш мақсадини амалга оширадиган" [3,116].

Инсон тана аъзоларининг номини ифодаловчи фразеологик бирлик(ФБ)лар – соматизмлар дейилиб, улар дунёда кенг

ТИЛШУНОСЛИК

қўлланиши билан ўзига хосдир. XX аср охири ва XXI асрнинг бошларига келиб соматизмларнинг хусусиятлари, уларни бошқа тилларга таржима қилиш муаммолари ва уларни маданиятлараро мулоқотдаги ўрни каби масалалар тилшуносларнинг диққат эътиборига тушган. Бунга коммуникатив тилшуносликнинг ривожланиши билан бирга хорижий тилни ўрганишнинг самарали усуллари яратиш каби омиллар сабаб бўлган, дейишимиз мумкин. Ҳамда шахс онгида оламнинг лисоний манзарасини ўрганишда тилшуносликнинг бу муҳим қатлами бўлмиш соматизмни алоҳида фразеологик бирликлар сифатида ўрганиш муҳимлигига асос бўла олади.

Замонавий немис тилида соматик фразеологизмлар тил лексик таркибининг асосий қисмини ташкил қилади. Шу боис, биз соматизмларда асосий компонент "hand" - қўл сўзи бўлган ФБнинг қўлланиши, функционал мазмуни ва унинг тез-тез такрорланиши ҳақида сўз юритамиз.

"Сома" сўзи юнон тилидан олинган бўлиб, "тана" деган маънони билдиради. Илк маротаба "соматик" тушунчасини фин тилшуноси Ф.Вакк фанга олиб кирган. Таркибида инсон тана аъзолари номлари бўлган фразеологик бирликларга Ф.Вакк "соматик фразеологизмлар", деб ном берган: қўл, оёқ, бош, бармоқ ва ҳоказо. У эстон тилининг фразеологик таркибини ўрганиб, соматизм энг қадимги фразеология қатламларидан бири ва тилнинг фразеологик таркибининг энг кенг тарқалган қисмини ташкил этади деган, хулосага келди [4,23].

Инсон иш-ҳаракат ва турли муносабатларини ифодалашда „қўл“дан энг кўп фойдаланади, шунингдек, қўл ташқи муҳит билан муносабатга киришувчи фаол тана аъзосидир. Шу нуқтаи назардан, соматик ФБ ларда "қўл" сўзи турли тиллардаги турли маънони англатиб, биринчи навбатда, бу сўзнинг маъносини аниқлаш лозим. Бир луғатда "Arm" сўзи одам танасининг бир қисми – елкадан кафтгача бўлган қисми сифатида белгиланади [5,115], иккинчи луғатда эса бу сўзнинг кенг маъноси берилган: одам танасининг юқори қисмларидан бири - елкадан бошланади ва бармоқлар билан тугайди, деб изоҳланган [5,141]. Arm сўзининг луғатлардаги фарқларига қарамасдан, бу таърифлар умумийдир. Бундан келиб чиқадики, қўл (Arm) мураккаб тушунчадир, уни таърифлашда бир неча сўздан фойдаланилади: тирсак (der Ellenbogen), билак (das Handgelenk), кафт (die Hand), мушт (Faust), бармоқлар (Finger, der Daumen) ва тирноқлар (die Nagel) каби. Бу соматик фразеологизмлар инсон характери ва фазилатини, имо-ишора, ҳатти-ҳаракат ҳамда муносабатларини салбий ва ижобий ифодалайди. Жумладан,

- *keine Hand frei haben* (қўли банд бўлмоқ)

- *beide Hände voll zu tun haben* (қулоғигача ишга кўмилмоқ) ФБлари инсоннинг меҳнатсеварлиги ҳақида маълумот беради. Юқоридаги иккала немис фразеологизми инсоний ҳаракатларнинг шиддат билан бажарилишининг юқори даражасини кўрсатувчи *beide Hände* (иккала қўллар) сўз бирикмаси мавжудлиги билан тасдиқланади. Иккала қўл билан ишлаш ва одатдагидан кўпроқ ҳаракат қилиш икки марта кўп иш қилиш демақдир.

Ўзбек тилидаги мажозий маънода келган юқорида айтилган фразеологик бирликлар, яъни:

- *қўли-қўлига тегмай* - иборасида ҳам меҳнатсеварлик,

- *қўли гул* - ҳамма ишни моҳирлик билан бажарувчи,

- *қўлидан келмоқ* - ҳамма иш қилишга қодир, уддабурон,

- *қаттиққўл ва темир қўл* - иборалари жиддий, талабчанлик,

- *қўли енгил* – ишларни осон бажарувчилик,

- *қўли баланд* – вазияти, маъқеи устун хусусиятлари бор инсонларга нисбатан қўлланилади.

Рус тилидаги "қўл" компонентли ФБни таҳлил қилар экан, В.Н.Телия "бу иборалар жисмоний меҳнат билан шуғулланадиган шахснинг пайдо бўлиши билан боғлиқ бўлган ғояларга асосланади. Шунингдек, улар ахлоқий ва маданий муносабатни намоён этадилар: инсон ҳалол, яхши ниятли, ўзига ишонч билан меҳнат қилиши керак", деб ёзади [5,69].

Ҳеч қандай ҳаракат ва ҳаракатлар белгиларининг бўлмаслиги, дангаса, яъни бўшашган, ҳафсаласиз, фақат ўз хотиржамлиги ҳақида ўйловчи инсонларнинг сифат белгиларини ифодаловчи асосий мезондир. "Бу фразеологик бирликларнинг асосида мажозий (метафорик) ўхшатиш бўлиб, унда кўп босқичли синекдоха - бутуннинг бир қисми (номи билан): бармоқ – қўл - ҳаракат - фаолият, деб қаралган. Бармоқ компоненти унинг инструментал функциясида қўл билан таққосланади. Имо-ишора ва ҳатти-ҳаракатларнинг рамзий маъносига асосланган фразеологик бирликнинг ёрқин мисолларини қуйидаги ибораларда кўришимиз мумкин:

- *zwei linke Hände haben* (жисмоний ишга қодир эмас)

- *die Hände in die Tasche stecken* (лаллайиб ўтирмоқ, ҳеч нарса қилмаслик),

- *die Hand in anderer/fremder Leute Taschen haben* (бошқалар ҳисобига яшамоқ),

- *j-m. etwas unter den Händen zerbrechen* (қўлини совуқ сувга урмаслик)

- *kein Hände rühren* (қимгадир ёрдам бермаслик),

- *die Finger von etwas lassen* (бирор нарса билан шуғулланмаслик),
- *keinen Finger regen* (бармоғини қимирлатмаслик),
- *Daumen drehen* (ҳеч нарса қилмаслик, зеркиш),
- *seine Hände in unschuld waschen* (қўлни ювиб, қўлтиққа урмоқ, жавобгарликдан қочмоқ),
- *eine lockere Hand haben* (қўллари бўш, ишсиз),

Ўзбек тилида:

- қўлни совуқ сувга урмаслик,
- қўлтиғидан тарвузи тушди,
- қўли синиқ,
- қўл силтамоқ,
- қўлни ювиб, қўлтиққа урмоқ,
- қўл қовуштириб ўтирмоқ,
- қўлини бурнига тиқиб,
- бармоғини тишламоқ
- қўл учуда қилмоқ [6, 295-304].

Ушбу ФБларда одамнинг дангасалик, ҳафсаласизлик, бекорчилигини намойиш қилиши, ишдан бош тортиши, ором олишни хоҳлаши ҳамда бировларнинг ҳисобига яшаш истаги кучлилигини ифодалайди. Иборанинг негизи – бу, одамда ишбилармонликнинг йўқлиги, нўноқлиги, ҳеч қандай тадбирда иштирок этмаслиги, муаммоларни ҳал қилиш ўрнига қўлларнинг бўшашган, лаллайган, ҳамма нарсага қўл силтаган, қўл қовуштирган, ҳафсаласи пир бўлган, ҳатто бармоғини ҳам қимирлатмаган ҳолда ўтириши каби ўхшаш метафорадан иборат. Ушбу иборалар чап, эгри, ҳунарсиз ёки бесўнақай қўллар ҳаракатга суствлиги боис бирон бир фаолиятни тегишли даражада амалга оширишга қодир бўлмаган инсонларга нисбатан ифодаланган. Умуман олганда, бу фразеологизмлар иддаосизликнинг стереотипик ғоясини келтириб чиқаради. Энг муҳими, қобилият ёки маҳоратдир, чунки у инсоннинг ўз истеъдодлари, меҳнатсеварлигини намоеън қилиши, ҳурмат ва ҳурматга лойиқлигини хис қилдиради.

Анъанага кўра, у инсоннинг қўллари билан ҳар қандай ишни муваффақиятли бажариши мумкин бўлган қобилияти билан боғлиқ. Аввало, бу жисмоний меҳнат учун амал қилади. Бунга немис тилида:

- *eine glückliche Hand haben* (енгил, маҳоратли, чаққон қўли бор бўлмоқ)
- *einen grünen Daumen haben* (сўзма-сўз: яшил бош бармоғи бор; енгил қўли бор)
- *in festen Händen sein* (сўзма-сўз: кучли, қудратли қўлга эга бўлмоқ)
- *ungeschickte Finger haben* (сўзма-сўз: ҳунарсиз бармоқлари бор бўлиш; маҳоратсиз / бесўнақай бўлиши) ва

Ўзбек тилида:

- қўли гул; [6, 295-304].

фразеологизмлари мисол бўлади. Шуни таъкидлаш жоизки, бу "*glückliche Hand*" - моҳир, қўлидан ҳар қандай иш келадиган, "*rechte Hand*" - ҳар қандай жисмоний меҳнатга қодир, "*feste Hand*" - қўллари бақувват бўлган, "*grünen Daumen*" - сўзлари гуллар ва бошқа яшил ўсимликлари жуда яхши ўсадиган кишиларга нисбатан ишлатилади. Ўзбек тилидаги "қўли гул" иборасидаги "гул" сўзи - қиладиган барча ишлари гул каби чиройли бўладиган инсонлар характерини ифодалашда ишлатилади. Бу ибораларда ҳар қандай ҳаракат учун яхши бошловчи сифатида қўлни рамзлаштиришга асосланган. Қўллари моҳир, бақувват, "яшил" бўлган шахслар учун нафақат ҳаётда ҳамма нарса яхши бўлади, балки ҳар қандай ишларни моҳирлик билан қила олиш қобилиятлари жамиятда алоҳида аҳамият касб этади.

Ижобий семантика қуйидаги иборалар билан ҳам ифодаланиши мумкин:

- *viele Hände machen der Arbeit schnell ein zu Ende* (чаққон),
- *die Hände in der Tasche haben* (сахий),
- *mit milder Hand verteilen* (хайр-эҳсон бериш),
- *mit Hand anlegen* (ёрдам бермоқ),
- *mit sanfter Hand* (мулойим ва сезгирлик билан),
- *in guten Hand sein* (ғамхўрлик қилмоқ),
- *eine offene Hand haben* (очиққўл, саховатли бўлмоқ),
- *j-m unter die Arme greifen* (доим ёрдам бермоқ, қўллаб-қувватламоқ),
- *reine/saubere Hand haben* (ростгўй).

Ўзбек тилида:

- қўли узун
- очиқ қўл
- қўли калта [6, 295-304].

Шуни таъкидлашимиз керакки, таркибида "hand" соматизми бўлган инсоний фазилатлар хос ушбу ФБларнинг сон жиҳатдан кўпчиликни ташкил қилади. Юқоридаги иборалар инсоннинг беғубор, сахий, раҳм-шафқатли ва самимий, ғамхўр, доимо ёрдамга тайёр, мулойим, ростгўйлиги ҳақидаги фикрларни етказиш учун хизмат қилади. Ушбу фазилатлар тавсия этилган контекстда "меҳрибонлик" тушунчаси билан боғлиқ бўлиб, бу сўз бирикмаларининг юмшоқ (меҳрибон, ғамхўр, бағрикенг, раҳмдил, сахий) сўзларининг мавжудлиги билан тасдиқланган. Бу айтилган ибораларда яхшилик ва раҳм-шафқат қадриятларини тасодифий, деб бўлмайди. Бу, биринчи навбатда, инсоннинг меҳрибонлик, раҳм-шафқат ва самимийлик каби фазилатларига эга бўлишини назарда тутайди. Инсон табиатининг бу хусусияти очиққўллик, сахийлик билан қилган ҳаракатлари орқали намоеън бўлади, чунки у бошқаларга зарур ёрдам беришга тайёрлигини ҳамда бошқаларда йўқ

ТИЛШУНОСЛИК

улкан фазилатларга эга шахс эканлигини ифодалайди.

Немис тилида салбий маъноли фразеологик бирликлар ҳам мавжуд бўлиб, биз уларни қуйидаги мисолларда кўриб чиқишимиз мумкин:

- *die Hand auf die/auf der Tasche halten* (қизганчиқлик, хасислик қилмоқ),

- *sich die Hände reiben* (ичиқоралик қилмоқ),

- *die Hand gegen j-n erheben* (кимгадир таҳдид қилмоқ),

- *Hand an j-n legen* (тажовуз қилмоқ, ўлдирмоқ),

- *Hand an sich legen* (ўзини ўлдирмоқ),

- *seine schützende/helfende Hand von j-n abziehen* (бошқа ҳимоя қилмаслик, ёрдам бермаслик),

- *j-m die Hände schmieren (versilben)* (кимгадир пора бермоқ),

- *die Hand von j-m abziehen* (ёрдамину аямқ),

- *linke Hand haben* (қўпол ҳаракат қилмоқ),

- *krebige Hand haben* (ўғирлашга мойил бўлмоқ),

- *die Hände, nach j-n etw.ausstrecken* (қўлга киритмоқ, ўз мулкини бойитмоқ),

- *j-m ins Handwerk pfuschen* (тумшуғини тиқмоқ),

- *aus der Hand lese* (wahrsagen) (фолбинлик қилмоқ)

- *j-n auf den Arm nehmen* (бирровни мазах қилмоқ).

Ўзбек тилида:

- қўли эгри,

- қўлини бигиз қилмоқ,

- қўл кўтармоқ (урмоқ) [6, 295-304].

Бу фразеологик бирликлар инсонни салбий томондан ифодалаб, қатъиятсиз, ўз нафсониятининг кучсизлиги, хасис, ёрдамину аяши, ичиқора, масхара қилиш, одобсиз, зиқна, қўпол, тажовузкор каби сўзлар салбий маънони кучайтиришга хизмат қилади. *Die Hand auf die/auf der Tasche halten* ибораси инсон хулқ-атворининг ўта салбий сифати бўлган очкўзлик; *j-m die*

Hände schmieren (versilben) (кимгадир пора бермоқ) - тамагирлик, *krebige Hand haben, die Hände, nach j-n etw.ausstrecken* – ўғрилик, *die Hand auf die/auf der Tasche halten, die Hand von j-m abziehen* - қизганчиқлик хусусиятлари акс эттирилган фразеологик бирликларни учратиш мумкин. *Seine schützende/helfende Hand von j-n abziehen* фразеологизмида кимнидир моддий қўллаб-қувватлашни рад қилиш ва ҳеч кимга моддий ёрдам беришни истамаслик тасвирланган. Бундай нуқсон ва камчилиги, салбий одатлари бор кишиларнинг инсоний фазилатлари йўқлигидан далолатдир, бу эса, ўз навбатида, бошқалар орасида ишончсизлик ва антипатия - нафратни келтириб чиқаради.

Ўзбек тилида берилган фразеологик бирликлардаги "қўл" сўзи қуйидаги маъноларга эга: эгри қўлли инсонлар ҳаётда тўғри яшамай, турли қинғир, ўзгалар ҳақи ва мулкини ўғирлайдиган олчоқ шахсларга нисбатан ишлатилади. Бигиз - учи ўткир, игна каби асбоб бўлиб, қўлини бигиз қилиши билан у ўзининг шафқатсиз ва худбин одамлигини намойиш қилади.

Шундай қилиб, таҳлил натижалари олмон тилидаги фразеологизми бўйича баъзи бир хулосалар чиқаришга имкон беради:

- Кенг тарқалган учта тасниф: (семантик, услубий, функционал)нинг функционаллиги кўпроқ қўлланилади, чунки фразеологик комбинациялар деб аталадиган қисмга киритилган барқарор ибораларнинг аксарияти функционал принципга мувофиқ тизимлаштирилган фразеология қисмидир.

- *Hand, Finger, Arm, Daumen, Nagel, Ellbogen, Faust* ва *Handgelenk* компонентлари бўлган соматик фразеологик бирликларнинг характерли хусусияти - "қўл" фразеологик бирлиги оркали инсоннинг кўп қиррали ички дунёсини тасвирлайдиган бир воситадир.

- "*Arm*" тушунчаси, *Hand, Finger, Daumen, Nagel, Ellbogen, Faust* ва *Handgelenk* каби тушунчаларни ўз ичига олади.

References:

1. Duden „Redewendungen“, Wörterbuch und deutschen Idiomatik, Berlin: Dudenverlag, 2013.
2. Zamileva M.G.. „Frazеologicheskije yedinitisi nemetskogo yazika s komponentom «Chasti tela»“, Vipusknaya kvalifikatsionnaya rabota. –Orenburg, 2000.
3. Vakk F.O. somaticheskoy frazeologii estonskogo yazika // Voprosi frazeologii i sostavleniya frazeologicheskix slovarey: Sb. nauch. st. -Baku, 1968.
4. Bolshoy frazeologicheskij slovar russkogo yazika. Znachenije. Upotrebleniye. Kulturologicheskij kommentariy / Pod red. V. N. Teliya. -M.: AST-Press kniga, 2006.
5. .Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. –T.: O'qituvchi, 1978.